

Hoffmann, Thomas: *The Poetic Qur'ân: Studies on Qur'ânic Poeticity.*

Hartmut Bobzin och Angelika Neuwirth (red.): *Diskurse der Arabistik, Band 12.*

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007. 192 s.

The Poetic Qur'ân (en reviderad version av Hoffmanns ph.d.-avhandling) är ett i flera avseenden lysande exempel på tvärvetenskap. Det rör sig om en korsbefruktning mellan å ena sidan islamologi och arabistik, å andra sidan litteraturvetenskap och teoribildningar inom bland annat kognitionspsykologi och lingvistiskt orienterad antropologi. Samtidigt representerar Hoffmanns studie ett mycket specialiserat forskningsområde i sitt fokus på Koranen som text. Specialiseringen till trots, är det också ett forskningsområde som varit ganska välbefolkat under senare år. Hoffmann är inte ensam om sitt intresse för koranarabiskans estetiska, retoriska och poetiska kvaliteter. *Encyclopedia of the Qur'an* (ed.: Jane Dammen McAuliffe, 2001-2006) och de två ”Companions” till Koranen, som nyligen utkommit på Blackwell (2006) respektive Cambridge University Press (2006), är tecken i tiden som dokumenterar något av de senaste decenniernas forskningsinsatser på området.

En väsentlig teoretisk premis i Hoffmanns sätt att närma sig ämnet är språkfilosofen Emile Benvenistes distinktion mellan å ena sidan den kommunikativa akt som består i ”sägandet” (*énonciation*), å andra sidan produkten av denna akt: ”det sagda” (*énoncé*). I fokus för Hoffmanns intresse står dialektiken mellan dessa båda aspekter, med viss tonvikt på den förstnämnda. Detta medför att man kan bortse från såväl teologiska föreställnin-

gar som historiska spörsmål i gammaldags mening, och koncentrera sig på det rent textuella eller, om man så vill, det ”poetiska”. När det gäller frågan om till exempel Koranens subjektivitet, är det således inte det transcendenta subjektet som står i fokus – det sätts inom parantes – utan dess i språket konstruerade dito (se t.ex. s. 146). Det samma gäller i princip om adressaterna – dem som tilltalas i och genom Koranen – trots att Hoffmann också i viss utsträckning räknar med och intresserar sig för den historiska kontext i vilken Koranen tillkom. Den centrala är emellertid den etablerade korantextens poetiska status och funktion, inte frågan om tidpunkten för dess tillkomst och kanonisering.

I sin bestämning av begreppet ”poeticitet” bygger Hoffmann annars främst på Roman Jakobsons formalistiska teori om språkets olika funktioner. Framför allt intresserar han sig för den metaspråkliga och den poetiska funktionen. Som exempel identifierar Hoffmann en rad karakteristika, kännetecknande inte bara för Koranen utan också för såväl poesi som religiöst-rituellt språk i allmänhet: olika typer av upprepningar och återkommande mönster (rim, alliteration, parallelism etc), stilistiska avvikelser från konventionellt språkbruk (troper, figurer etc), semantisk tvetydighet och dunkelhet (allusioner, kontradiktioner, gåtfulla ord och fraser), etymologiska figurer, onomatopoetiska uttryck, vokativer och apostrofer (tilltal) – för att nu bara nämna något av allt det som sammantaget bidrar till vad Hoffmann kallar ”a powerful sensation of *the poetic* – what sometimes has been termed *poeticity*” (s. 4). Hoffmann vill dock inte vara rigid, och erkänner att det

ibland kan vara svårt att definiera ”poeticiteten”. Snarare än en klart definierad kategori, är det i praktiken ofta fråga om gränsfall. Hoffmann mjukar här upp den formalistiska modellen med hjälp av Ludwig Wittgensteins teori om familjelikheter och kognitionspsykologen Eleanor Roschs prototypbegrepp.

Vidare är Hoffman noga med att skilja det analytiska begreppet ”poeticitet” från poesi i dess emiska eller s.a.s. vardagsspråkliga bemärkelse, väl medveten om att Koranen i sig är polemisk gentemot poesi och bestämt avvisar att den skulle vara ett verk av en poet (t.ex. Kor 69:41, 36:69). Denna åtskillnad är lätt att försvara och upprätthålla om man tar utgångspunkt i Jakobsons modell. Likväl intresserar sig Hoffmann för frågan om Koranens förhållande till den etablerade poesin i profeten Muhammads omgivning på 600-talet. På rimliga grunder hävdar han att Koranen är besläktad med den poetiska traditionen. Med hjälp av lika delar Wittgensteins familjelikhetsbegrepp och litteraturteoretikern Harold Blooms *The Anxiety of Influence*, utvecklar Hoffmann ett intressant resonemang där diktotomin mellan det profetiska och det poetiska dekonstrueras. Det är fråga om ett ”både-och” snarare än ett ”antingen-eller”. Här blottlägger Hoffmann ett komplext och ansträngt förhållande mellan Koranen och den etablerade poesin såväl som judisk-kristna traditioner vid 600-talets början – ett förhållande av ”polemical family resemblances” (s. 157, min kursivering). Spåren efter frigörelseprocessen är dokumenterade i korantexten som sådan, bland

annat i de passager som rymmer just polemik mot meningsmotståndare.

Familjelikheterna till trots är Koranen förstås inte att betrakta som uttryck för någon frivol eller ”ludisk” impuls, vilket däremot poesi ofta förutsätts vara – kanske med viss orätt. Hoffmann poängterar: ”What we are dealing with here is not literature as the chance for recreation and pleasure, but literature as the hazardous zone of fear and trembling” (s. 119). Att recitera Koranen är inte bara en välsignelse utan innebär också en risk för den som åtar sig att utföra den. Med hänvisning till antropologen Victor Turners berömda ritualteori aktualiserar Hoffmann det faktum att varje recitator befinner sig i en riskfylld ”liminal” situation, ett slags ”betwixt and between” (s. 121).

En återkommande frågeställning i Hoffmanns arbete är hur Koranen etablerar denna sin speciella, sublimes auktoritet. Delvis sker det genom att texten själv s.a.s. föreskriver hur den vill bli behandlad, läst och reciterad och hur den som utför denna akt skall förhålla sig (t.ex. Kor. 73:4). Det har påpekats i andra sammanhang på senare tid att Koranen utgör den kanske mest självreflexiva texten i religionshistorien, bland annat i den av Stefan Wild redigerade antologin *Self-Referentiality in the Qur’ân*, 2006, där Hoffmann också medverkar med ett kapitel. Medvetenheten om att en del av Koranens ”mysterium” består i att den ofta beskriver sin egen textualitet är kanske inte alldeles ny och originell, men den har blivit alltmer aktuell i takt med att den allmänna litteraturteorin kommit att intressera sig för motsvarande fenomen i annan litteratur. Hoffmann behandlar och utvecklar det på ett insikts-

fullt sätt, och avrundar dessutom med en intressant och självkritisk reflektion över vad det kan bero på att detta fenomen hamnat i blickfånget (s. 159 ff.).

Trogen sin ”poetologiska approach”, håller Hoffmann fast vid sitt fokus på formella stilistiska egenheter i rituellt och poetiskt språkbruk, och deras persuasiva funktion, när det gäller frågan om med vilka medel för övrigt Koranen etablerar auktoritet. Det är snarast genom sin speciella *diktion* och avvikelserna från ”normalt” språkbruk, inte genom vad den har att säga om världens beskaffenhet, som texten etablerar sin auktoritet. Även det obegripliga och det gåtfulla, det samtidigt bekanta och ändå obekanta, har sin givna plats i denna process. Hoffmann skriver om ”[the] uncanny blend of intelligibility and unintelligibility, of the seemingly familiar and the strange” (s. 67). Man kommer osökt att tänka på Sigmund Freuds essä om ”das Unheimliche”, även då Hoffmann inte nämner den.

Hoffmanns ”approach” är uttryckligen och medvetet eklektisk. Han förhåller sig tämligen fritt till ett flertal olika teoribildningar hämtade från olika vetenskapsområden. Detta ger upphov till en omfångsrik och bitvis disparat och svåröverskådlig begreppsapparat. Ett månghövdad galleri av auktoriteter på vitt skilda olika områden anförs. En del är uppslagsgivande och fruktbart. Annat flimrar förbi i förbigående utan att egentligen tillämpas. Variationer på frasen ”can/could be applied to” är legio. Stundtals ger det intryck av en redovisning av doktorandtidens pensum, snarare än en verklig och genomtänkt tillämpning. I jämförelse framstår själva det empiriska materialet som tunt och be-

gränsat. I grund och botten består det inte av mer än den etablerade korantexten, ur vilken valda delar citeras för att bekräfta ”kloka ord” i den teoretiska litteraturen.

Mot bakgrund av den mängd av teoretiska referenser som redan finns i Hoffmanns framställning, kan det vara dumdrigt att efterlysa ännu fler. Icke desto mindre kan man diskutera om inte Hoffmann faktiskt ignorerar en del teoribildningar som kanske skulle ha kunnat berika studien och egentligen borde ligga närmre till hands än en del av dem som nu anförs. Mest anmärkningsvärt i det här avseendet är frånvaron av modern retorikforskning och -teori. Mycket av det Hoffmann tar upp och diskuterar rör ju retoriska frågor i vid mening, och här skulle den retorikvetenskapliga forskningen sannolikt ha haft mer att bjuda på än till exempel gestaltpsykologiska modeller. Som bara ett exempel kan nämnas Edwin Blacks klassiska studie ”The Second Persona”,¹ som kanske skulle kunna tillföra något i Hoffmanns intressanta kapitel om ”The Rhetoric of Qur’anic Subjectivity” (s. 141 ff.).²

Sammanfattningsvis får man konstatera att Hoffmanns arbete ger ett viktigt bidrag till förståelsen om Koranen som text. Det är inte möjligt att på kort utrymme göra det rättvisa. En viktig poäng med arbetet är, menar jag, att det på

¹ Edwin Black, ”The Second Persona”, ursprungligen publicerad *Quarterly Journal of Speech* 1970, senare återutgiven i flera antologier. En dansk översättning av Lars Nyre samt introduktion av Lisa Storm Villadsen publicerades i *Rhetorica Scandinavica* nr. 9 (1999), s. 4–16.

² Här vill jag taktlöst nog f.ö. hänvisa till P. Halldén, *Islamisk predikan på ljudkassett: En studie i retorik och fonogramologi* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2001), s. 52-56, 94-95, 144, 277.

sekulär och humanvetenskaplig grund etablerar förutsättningar för en faktisk uppskattning av Koranen och dess ”poetiska” komplexitet. Vid något tillfälle undslipper sig Hoffmann rentav ett ord som ”beautiful” (s. 164). Häri ligger nog också ett slags implicit kritik av äldre orientalisterna och koranforskarens eventuella oförstånd inför Koranens ”Stylistische und Syntaktische Eigentümlichkeiten” (Nöldeke), såväl som av troende exegeters dogmatiska uppfattningar om hur och av vem studier av Koranen skall bedrivas. Hoffmann är inte alltid tydlig på denna punkt, men nog framgår det i en formulering som följande: ”These facets of Allâh have been appreciated in Muslim theology for a long time, but it remains for us to formulate the humanistic – but no less imaginative – alternative” (s. 140).

Af Philip Halldén, Fil.dr., Forskare vid Kungl. Vitterhetsakademien (Stockholm) med ekonomiskt stöd från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse, och verksam vid Lunds Universitet: Centrum för teologi och religionsvetenskap (CTR).